

Pepijn Corduwener en Arthur Weststeijn

Proeftuin Italië

*Hoe het mooiste land van Europa
de moderne politiek uitvond*

2018 Prometheus Amsterdam

© 2018 Pepijn Corduwener en Arthur Weststeijn
Omslagontwerp Robbie Smits
Foto omslag Riccardo De Luca/Anadolu Agency/Getty Images
Foto auteurs Sacha de Boer
www.uitgeverijprometheus.nl
ISBN 978 90 351 4501 6

Inhoud

Woord vooraf 7

Inleiding – Proeftuin Italië als venster op Europa 9

- 1 Het nationale experiment (1860-1921) 21
 - Sicilië, mei 1860* 21
 - De risorgimento* 24
 - Groeistuipe van de eenheidsstaat, 1860-1870 37
 - Natievorming op drijfzand, 1870-1900 47
 - Italië in de loopgraven, 1900-1921 61
 - Rome, november 1921* 77

- 2 Het totalitaire experiment (1922-1945) 81
 - Predappio, augustus 1925* 81
 - Op weg naar de dictatuur, 1922-1925 84
 - Het fascisme aan de macht, 1925-1935 95
 - Van imperium naar ondergang, 1935-1945 115
 - Rome, juni 1944* 135

- 3 Het experiment van de partijen (1945-1978) 139
 - Camaldoli, juli 1943* 139
 - Van fascisme naar democratie, 1944-1948 143
 - Het economische wonder van de jaren vijftig en zestig 159
 - Jaren van lood, 1968-1978 175
 - Rome, mei 1978* 185

4	Het experiment van de populisten (1979-2011)	188
	<i>Milaan, december 1979</i>	188
	Het laboratorium van de jaren tachtig	191
	De ineenstorting van de Eerste Republiek, 1992-1994	208
	Het tijdperk-Berlusconi, 1994-2011	221
	<i>Rome, november 2011</i>	247
	Epiloog – Het experiment gaat door: de Vijfsterrenbeweging	251
	Meer lezen	265
	Register	281

Woord vooraf

De kiem voor dit boek werd gelegd in Rome, op het onvolprezen terras van Bar San Calisto in de wijk Trastevere. We hadden de hele dag met studenten de stad doorgeploegd op zoek naar de fysieke restanten van het fascisme, en boven een koud biertje praatten we na over wat Italië zo'n fascinerend land maakt, met eigenaardige dictators en populistten die typisch Italiaans lijken te zijn, maar die tegelijkertijd ook model hebben gestaan voor politieke ontwikkelingen overal in Europa. We vroegen ons af hoe het toch kwam dat zo veel mensen enigszins neerbuigend kijken naar Italië, maar ook steeds weer door het land gegrepen worden, en dat eigenlijk alle boeken die we kenden over de Italiaanse geschiedenis uitgingen van hetzelfde perspectief: Italië is een prachtig land, maar wel een land dat altijd achterloopt op de rest. Wat als we dat perspectief nou eens omdraaiden? Gaf de geschiedenis niet voldoende aanleiding om Italië juist te zien als voorloper, als een proeftuin waar moderne vormen van politiek als eerste zijn ontsproten en tot wasdom gekomen?

Niet lang daarna won tot ieders verbazing Donald Trump de Amerikaanse presidentsverkiezingen. Menig commentator maakte al snel de vergelijking met een andere beruchte zakenman in de politiek, Silvio Berlusconi, die eenzelfde kunstje al ruim twintig jaar eerder had geflikt. We voelden ons gesterkt in de gedachte die we hadden opgevat op dat Romeinse terras: de geschiedenis van Italië is cruciaal om de soms ondoorgroondelijke ontwikkelingen van de moderne politiek te begrijpen.

Zo togen we aan het werk. Wie de opkomst van Berlusconi wil verklaren, vonden we, moet immers ook weten waar de wortels liggen van zijn succes: in de crisis van de grote volkspartijen die Italië in de decennia na de Tweede Wereldoorlog hadden opgebouwd. En om die naoorlogse partijdemocratie te begrijpen is het cruciaal om te kijken naar het fascisme en de figuur van Benito Mussolini, die in het interbellum ook al als model fungeerde voor leiders elders. Het fascisme kwam weer rechtstreeks voort uit de Italiaanse eenheidsstaat die was ontstaan in 1861, een experiment in natievorming met repercussies voor heel Europa. En zo kwamen we uit op een nieuwe geschiedenis van modern Italië, een geschiedenis van Giuseppe Garibaldi tot Beppe Grillo: *Proeftuin Italië*, het boek dat u nu in handen heeft.

Bij de voltooiing van dit boek hebben we veel profijt gehad van het scherpe commentaar van Harald Hendrix en Ido de Haan en de tekstuele verbeteringen van Marieke van Oostrom en Roosje Voorhoeve. Ieder hoofdstuk hebben we in samenspraak met elkaar geschreven, waarbij Arthur vooral de periode voor 1945 ter hand nam, en Pepijn de periode daarna. Voor het eindresultaat zijn we allebei in gelijke mate aansprakelijk.

Amsterdam, januari 2018

Inleiding

Proeftuin Italië als venster op Europa

Italië geniet een dubbelzinnige reputatie in Europa. Aan de ene kant staat het land bekend als het *belpaese*, de exotische locatie van la dolce vita en het summum van erfgoed, esthetiek en gastronomie. Tegelijkertijd heerst het beeld van Italië als ijkpunt van permanente crisis, belichaamd door schimmige maffiosi en corrupte politici die het land hebben opgezadeld met een onmetelijke staatsschuld, bureaucratische desorganisatie en steile economische neergang. Italië is het land van de paradox: het mag zich verheugen in constante publieke belangstelling, maar wordt vanuit het buitenland vaak met licht dedain beschreven als achterloper bij de ‘normale’ Europese politieke ontwikkeling.

Veel journalisten en wetenschappers verklaren het ‘afwijkende’ van Italië door te stellen dat het land politiek gezien nooit de gangbare weg naar westerse moderniteit heeft doorlopen. Vanaf de Italiaanse eenwording in de negentiende eeuw zou het nooit gelukt zijn om de lappendeken van verschillende gebieden op het Italiaanse schiereiland om te vormen tot een functionerende staat, waarvan de wetten en regels door burgers én politici worden gerespecteerd. Waar de rest van West-Europa vooruitkeek en moderniseerde bleven de Italianen conservatief en ouderwets, zo is de aanname. Ze stelden het belang van de familie boven dat van de samenleving en verkozen hedonistisch genot op korte termijn boven opofferingen voor de toekomst. Daarom zou Italië het land zijn van de eeuwige stagnatie, waar geen enkele poging tot

politieke hervorming ooit voet aan de grond krijgt en de elites elke verandering in de kiem smoren.

Juist in de laatste jaren heeft dit idee van Italië als het land van de altijddurende stilstand een grote vlucht genomen. Tijdens de eurocrisis balanceerde Italië immers op de rand van de afgrond, en de vermeende weigering van Italië om in beweging te komen werd daarmee het probleem van heel Europa. De lawine aan corruptieschandalen, de verkiezingsuccessen van rokkenjager Silvio Berlusconi en komiek Beppe Grillo, en de voortdurende dreiging van een staatsbankroet zijn voor veel buitenlandse journalisten, wetenschappers en politici een teken dat het land steeds verder achteropraakt bij de rest van het continent. Wetenschappers brengen boeken uit met titels als *Italy: the Sick Man of Europe* en *Not a Normal Country*. Het invloedrijke weekblad *The Economist*, dat uitblinkt in gevatte visies op de Italiaanse politiek, zette Berlusconi en Grillo samen op de cover onder de kop *Send in the Clowns*, om te onderstrepen hoezeer Italië zou afwijken van een normale westerse democratie. In Nederland staat Italië te boek als grootste van de ‘knoflooklanden’, dat pertinent weigert om te moderniseren en daarmee heel Europa in gevaar brengt. En ook Italianen zelf, hoe trots ze ook zijn op de Italiaanse cultuur en geschiedenis, gaan er doorgaans van uit dat hun land politiek gezien ver achterloopt bij de westerse norm. Voor wie wil begrijpen in welke richting de Europese politiek zich beweegt, zo luidt de algemene gedachte, is Italië het allerlaatste land om naar te kijken.

Dit boek pakt het anders aan. Wij kijken niet naar Italië van buitenaf met een noordelijke blik, maar juist andersom, vanuit de Italiaanse geschiedenis naar de rest van Europa. En die nieuwe blik maakt duidelijk dat Italië niet moet worden gezien als achterblijver maar juist als trendsetter van de moderne politiek. In de ruim honderdvijftigjarige geschiedenis van Italië als eenheidsstaat heeft het land voortdurend

experimenten gelanceerd die elders navolging kregen en die de politiek van het Westen blijvend hebben veranderd, van Garibaldi tot Grillo en van het fascisme tot het populisme. De geschiedenis van Italië biedt daarom een breed venster op wat politiek eigenlijk betekent in de moderne wereld en op de uitdagingen waarmee elke moderne samenleving worstelt.

Het experimentele karakter van proeftuin Italië komt voort uit de diepe kloof die er altijd heeft bestaan tussen politieke elites en burgers. Die kloof is natuurlijk niet typisch Italiaans maar een kenmerk van de moderne politiek als zodanig. De essentie van moderne politiek is immers dat macht niet afhangt van goddelijke voorbeschikking of adellijke privileges, maar enkel kan worden gelegitimeerd door de steun van het volk. Dit idee vormt allereerst de basis voor de moderne democratie, gestoeld op het principe dat iedere stem gelijk is en dat politieke leiders een afspiegeling moeten zijn van de bevolking. De consequentie daarvan is ook het besef dat er een ‘kloof’ bestaat tussen overheid en burger, met als gevolg continue discussies over hoe die kloof tussen de bevolking en de elite in Den Haag, Brussel of Washington overbrugd zou kunnen worden.

De moderne machtslegitimatie op grond van de volksgunst kent ook een schaduwzijde: dictatuur. Ook de totalitaire regimes van de twintigste eeuw van Berlijn tot Moskou pretendeerden namelijk in de naam van een puur en homogeen volk te regeren en daaraan hun macht te ontnemen. Niet voor niets noemde Benito Mussolini het fascisme de ‘meest pure vorm van democratie’, juist omdat zijn regime het volk en de machthebbers zou samenbrengen op een manier die een parlementaire democratie nooit zou hebben klaargespeeld. De *Duce* dacht de volkswil zelf perfect aan te voelen en onversneden tot uitdrukking te brengen, waarmee hij de kloof tussen burger en politiek voor altijd meende te kunnen overbruggen.

Zowel de democratie als de dictatuur stelt zich dus ten doel om de onvermijdelijke afstand tussen geregeerders en geregeerden te slechten – en de continue pogingen daartoe vormen zo het wezenskenmerk van de moderne politiek. En daarom is Italië belangrijk. Want al zijn de tekenen van die kloof overal te zien, het gat dat gaapt tussen burger en politieke elites is wellicht nergens zo groot als in Italië. Keer op keer in de Italiaanse geschiedenis uitte verzet tegen de overheid zich in politiek geweld en bloedige terreuraanslagen op de leiders van het land, van koning Umberto I in 1900 tot meermalig premier Aldo Moro bijna tachtig jaar later. Overal in Italië hebben burgers altijd op grote schaal belasting ontweken, en het land bungelt steevast onderaan op internationale corruptielijstjes en in de statistieken waarin het vertrouwen van burgers in democratische instituties wordt gemeten. Die keiharde data moeten niet zozeer opgevat worden als teken van Italië's vermeende achterlijkheid, maar juist als illustratie van de continue kloof tussen staat en volk die maar niet wordt overbrugd. En juist omdat die kloof zo groot is in Italië, lanceren politieke elites steeds weer nieuwe experimenten om de vertrouwenscrisis tussen burger en politiek op te lossen.

Italië loopt dus juist vanwege de diepte van de eigen kloof voor de rest van Europa uit: trends die overal zichtbaar zijn liggen in Italië onder een vergrootglas of komen er als eerste tot wasdom. De initiatiefnemers van de Italiaanse eenwording pionieren in de negentiende eeuw al met pogingen om een politieke gemeenschap te smeden op basis van een abstract idee van een gedeelde culturele identiteit. Nadat dit ideaal wordt gesmoord in het bloedbad van de Eerste Wereldoorlog, slagen juist in Italië fascistten er voor het eerst in om de macht te grijpen. Het totalitaire experiment van Mussolini om volk, leider en staat in elkaar te laten opgaan wordt aandachtig bestudeerd op het hele continent, niet in de laatste plaats in Hitlers nazi-Duitsland. Om na 1945 de

kreet ‘nooit meer fascisme’ gestalte te geven bouwen de grote volkspartijen vervolgens op de nog smeulende as van de fascistische dictatuur een partijdemocratie die de bevolking van bovenaf democratische deugden moet bijbrengen. Maar als die volkspartijen al in de jaren zeventig in verval raken komt de democratie zelf in Italië veel eerder dan elders in een diepe crisis terecht. Het gevolg is dat er vanaf de jaren tachtig een keur aan populistten ten tonele verschijnt. De bekendste hiervan, Berlusconi, laat de wereld alvast zien wat het in de praktijk betekent als het populisme aan de macht is – ver voor Donald Trump. En terwijl de aantrekkingskracht van populistische leiders in Italië alweer vervaagt, heeft de Vijfsterrenbeweging alvast een nieuw politiek experiment gelanceerd dat democratie geschikt moet maken voor het internettijdperk.

De kloof tussen burger en politiek die al deze bewegingen hebben geprobeerd te overbruggen, is vanaf de eenwording van Italië driedelig. De eerste en duidelijkste kloof is die tussen de politieke elites, die de eenwording op de tekentafel hebben uitgedokterd, en de bevolking, voor wie het idee van een Italiaanse natiestaat lang een abstractie blijft. Om die afstand tussen elites en burgers in kaart te brengen wordt altijd verwezen naar de negentiende-eeuwse staatsman Massimo d’Azeglio, die na de eenwording zou hebben gezegd: ‘Italië is gemaakt, nu moeten we nog Italianen maken.’ Maar wat vaak wordt vergeten, is dat die woorden niet alleen wijzen op het ideaal om alle verschillende regionale loyaliteiten op het Italiaanse schiereiland aaneen te smeden, maar dat ze ook een oproep behelzen aan de politieke elite om de burgers te emanciperen naar hun evenbeeld. De nationale eenwording van Italië is vanaf het begin een eliteproject en tot op de dag van vandaag zijn de staatselites behept met een neiging om de gewone Italiaan op te voeden. Dat geldt evenzeer voor negentiende-eeuwse liberalen als voor Mussolini’s fascistten, voor naoorlogse christendemocraten, communis-

ten en populisten: gewone burgers moeten door de elite politiek en cultureel worden opgevoed en zo tot ‘echte’ Italianen gemaakt – pas dan zal de Italiaanse ‘herrijzing’ uit de geschiedenis, de *risorgimento*, voltooid zijn.

Deze overtuiging wordt versterkt door de kloof die de Italiaanse politieke elites vanaf de eenwording tot vandaag voortdurend hebben ervaren tussen Italië en de andere landen van West-Europa. Niet voor niets zei Mario Monti, de premier die Italië tijdens de eurocrisis van een faillissement redde: ‘Ik ben er al mijn hele leven van overtuigd dat Italië zo moet worden als Duitsland.’ Italië kan zich met zijn roemruchte geschiedenis en cultuur, en ook qua oppervlakte en bevolkingsomvang, weliswaar makkelijk meten met de groten van Europa, maar sociaal-economisch heeft het land het lang slechter gedaan dan Frankrijk, Duitsland en Engeland. Lange tijd had Italië een kleinere economie, meer analfabeten, een lagere levensverwachting en minder spoorwegen en autowegen. Dat gevoel van achtergebleven zijn heeft gezorgd voor een aanhoudend Italiaans minderwaardigheidscomplex dat ontaardde in koloniale avonturen, bloedige oorlogen en in de tweede helft van de twintigste eeuw een haast kritiekloze omarming van Europese integratie als middel om eindelijk erkenning te vinden.

Maar voor de Italiaanse politieke elites bevestigt de veronderstelde achterstand op andere landen ook dat er een kloof bestaat *binnen* Italië, niet alleen tussen de elites en de Italiaanse bevolking zelf, maar ook tussen het noorden en het zuiden van het schiereiland: tussen ‘moderne’ steden als Turijn en Milaan, die veel lijken op Parijs of München, en de *Mezzogiorno*, het deel van Italië dat zich ten zuiden van Rome uitstrekt tot in de punt van de laars en dat nog altijd veel armer is dan het noorden. Die binnenlandse kloof, zo is de heersende gedachte onder de elite, zou eerst moeten worden overbrugd voordat Italië zich met de grote jongens kan meten. Die bevoogdende houding voedt echter weer het

wantrouwen van de bevolking. En zo grijpen de verschillende aspecten van de Italiaanse kloof in elkaar: de kloof tussen elite en burgers wordt versterkt door de buitenlandse kloof tussen Italië en West-Europa en de binnenlandse kloof tussen Noord en Zuid.

Italië is zeker niet het enige land waar elite en volk op zo'n manier tegenover elkaar staan – maar het onderscheidt zich wel door de peilloze diepte en de vele historische vertakkingen van die tegenstelling. En nu er overal in het Westen, en zeker ook in Nederland, op bezorgde en vaak alarmistische toon wordt gesproken over de kloof tussen burger en politiek en we met verbazing kijken naar alle grote en kleine politieke experimenten die in Den Haag en daarbuiten worden gelanceerd om die kloof te overbruggen, willen wij met dit boek laten zien hoe zulke experimenten eruit hebben gezien in een land waar die kloof altijd veel dieper is geweest dan hier. Die experimenten in proeftuin Italië staan moreel gezien zeker niet allemaal op gelijke hoogte: het fascisme toont duidelijk aan dat de moderne politiek ook duistere kanten heeft. Maar Italië's politieke experimenten van de afgelopen honderdvijftig jaar hebben wel allemaal gemeen dat ze op grote en kleine schaal nagevolgd zijn en daarom de grenzen van Italië zelf overstijgen. Wij proberen in dit boek daarom de ontwikkeling van die moderne Italiaanse geschiedenis te schetsen en richten ons daarbij vooral op de vier grote experimenten van politieke elites in proeftuin Italië die een venster bieden op de uitvinding van de moderne politiek in heel Europa.

In het eerste hoofdstuk landen we in 1860 met de roodhemden van Garibaldi op Sicilië. We volgen de opmerkelijke opmars van de risorgimento, die een jaar later beklonken wordt met de Italiaanse eenwording. Heel Europa kijkt met bewondering toe, al tonen de groeistuipe van Italië niet alleen de kansen maar vooral ook de problemen die optreden

wanneer verschillende gemeenschappen van bovenaf bij elkaar worden gebracht. Het idee van de 'echte' Italiaan dat de liberale bestuurders van de nieuwe natiestaat koesteren en projecteren op de bevolking, vindt in de praktijk maar weinig weerklank. Het nationale ideaal van de eenwording dat uitgaat van een centraal gezag en opgelegde uniformiteit, staat op gespannen voet met de diep ingesleten realiteit van regionale verschillen en loyaliteiten. Uiteindelijk mondt die spanning uit in het bloedbad van de Eerste Wereldoorlog. Honderdduizenden burgers sneuvelen aan het front, met als voornaamste uitkomst een diepe crisis van de bestaande orde. De ceremonie in 1921 in het hart van Rome waarbij de onbekende soldaat ter aarde wordt besteld, is de ultieme illustratie van de grondgedachte van het nationale ideaal: de burger offert zich aan de natie. Maar met die ceremonie wordt ook de liberale natiestaat ten grave gedragen.

In de diepe crisis na de Eerste Wereldoorlog gedijen de grote ideologieën die een radicale, 'totalitaire' oplossing zoeken voor de verhouding tussen staat en burger. De meest vergaande daarvan is het fascisme, dat vanuit Italië een donkere schaduw werpt over heel Europa. In het tweede hoofdstuk van het boek zoomen we daarom in op het regime van Mussolini en het nieuwe experiment dat hij lanceert en dat elders aandachtig wordt gadegeslagen. Via de gelijkschakeling van politiek en pers en grootschalige propaganda en sociale programma's probeert Mussolini's regime om de burger op te laten gaan in de staat. Jongeren worden in uniforms gehesen, werknemers en werkgevers worden van hogerhand met elkaar verenigd, brede lagen van de bevolking worden lid gemaakt van de fascistische partij en daarmee van het staatsapparaat. De bombastische retoriek en de karakteristieke hang naar strijd van het fascisme kan echter alleen maar ontaarden in oorlog, eerst in Ethiopië, vervolgens, in het kielzog van nazi-Duitsland, in Europa. Als Mussolini in 1943 wordt afgezet door zijn eigen partijleden, en uiteindelijk wordt gefusil-

leerd door de partizanen 'in naam van het Italiaanse volk', is duidelijk dat ook dit experiment heeft gefaald.

De politieke partijen die de macht grijpen in 1945 claimen in alles het tegenovergestelde te zijn van Mussolini's regime. In heel Europa breken gouden tijden aan voor de grote volkspartijen, maar Italië loopt opnieuw voor de troepen uit: het herbergt zowel de grootste partij van West-Europa, de communistische partij met ruim twee miljoen leden, als de meest succesvolle partij van heel het continent, de christendemocratische partij, die decennialang alle Italiaanse verkiezingen wint. In onderlinge samenwerking en competitie beloven deze partijen Italië opnieuw op te bouwen, de ongelijkheid tussen klassen en regio's te elimineren en zo eindelijk de kloof te dichten tussen de massa's fabrieksarbeiders en agrarische dagloners enerzijds en de Italiaanse staat anderzijds.

Het derde hoofdstuk beantwoordt de vraag waarom die beloftes maar deels zijn ingelost. Na de spannende verkiezingen van 1948 varen we mee op de golven van de *boom economico* die iedere Italiaan een wasmachine, een televisie en een auto bezorgt. We betreden de jungle van de Italiaanse bureaucratie, waar de gevolgen van de ononderbroken machtsuitoefening van de christendemocraten zichtbaar worden in cliëntelisme en vriendjespolitiek, om zo uit te komen bij de 'lange golf' van studenten- en arbeidersprotesten in de jaren zeventig, die uiteindelijk wordt gesmoord in het bloed van de terreur. Aldo Moro, de christendemocratische politicus die de naoorlogse partijdemocratie als geen ander belichaamde, wordt in 1978 door de Rode Brigades vermoord. Op zijn gedenkteken in het hart van Rome staat dat hij de snelle modernisering van Italië wist te begeleiden, maar de spanningen van de jaren zeventig maken vooral pijnlijk duidelijk dat ook de volkspartijen niet in staat zijn geweest de kloof tussen politiek en samenleving te slechten.

De ondergang van de oude volkspartijen mondt uit in een diepe crisis van de democratie, die zich in Italië als eerste

aankondigt. In het vierde hoofdstuk van het boek nemen we deze crisis onder de loep. We vertrekken vanuit Milaan, waar Berlusconi zijn media-imperium grondvest dat tot bloei komt in de jaren tachtig, een decennium van hernieuwde economische groei en een geleidelijke mediatisering van de politiek die het bestaande partijensysteem stelselmatig ondergraaft. De bom barst als in 1992 een corruptieschandaal de hele naoorlogse politieke orde van de kaart veegt. De chaos lijkt te regeren: honderden parlementariërs worden vervolgd, de Siciliaanse maffia laat een spoor van lijken achter in het land, en burgers spreken zich per referendum uit voor grote veranderingen. Veel Italianen koesteren hoge verwachtingen: zal er op de ruïnes van het oude partijstelsel een nieuw, schoon en gezond democratisch Italië kunnen worden gebouwd? Het antwoord volgt snel: de Italiaanse politiek wordt twintig jaar gedomineerd door de mediatycoon Berlusconi, die als buitenstaander de hoop belichaamt van de generatie die zich afkeert van de oude politiek. Met zijn personalisering van de macht, het bespelen van de media en zijn kritiek op rechters, partijen en politici zet hij een trend die in veel westerse landen is nagevolgd.

Het Italië van nu toont zich opnieuw een voorloper. Na het failliet van het populistische experiment is er alweer een nieuw politiek initiatief geïnitieerd: de Vijfsterrenbeweging, die met een combinatie van antisysteemdenken, eurosceptisisme en directe internetdemocratie het vacuüm probeert te vullen dat is ontstaan na het echec van het persoonlijke populisme en de traditionele volkspartijen. Met Grillo als nieuw soort leider die bewust buiten de parlementaire politiek staat, en een online platform dat zwevende kiezers in staat stelt mee te denken over de richting van de politiek, is de Vijfsterrenbeweging de eerste zwevende partij van Europa. Die nieuwe vorm van politiek zal onherroepelijk elders weerklank vinden. Italië blijft een proeftuin die laat zien dat iedere poging om de kloof tussen volk en elite te slechten per definitie mis-

lukt maar juist daarmee weer ruimte schept voor de lancering van een nieuw experiment.